

Rönesans'tan 19. Yüzyıla Avrupa Tarihyazımında İlerleme Fikri, Dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa Tarihi Algısı

Fatih Durgun*

Öz: Orta Çağ Avrupa tarihi bir tarihsel araştırma nesnesi olarak günümüz Avrupa tarihçisinin gözünde ya da modern Avrupalı sıradan bir insanın zihin dünyasında, Rönesans döneminden beri sürekli vurgulanarak geliştirilen klasik Avrupa tarihi dönemselleştirme algısının kurbanı olmuştur. Bu yazının temel iddiası, Orta Çağ Avrupa tarihine ilişkin düşünsel ve felsefi gerilimin, Avrupamerkezci Orta Çağ Avrupa tarihi algısını beslemiş olduğudur. Orta Çağ Avrupa tarihi, bir taraftan politik parçalanmışlığı ve dinsel otoritenin toplumsal yaşamı kuşatarak biçimlendirmesi ve özgür düşüncenin yeşermesini geciktirmesi gibi nedenler ileri sürülerek tarihsel ilerleme şeması ve teleoloji kavramsallaştırması içinde eleştiri nesnesi olarak görülmüştür. Diğer taraftan ise modern Avrupa tarihi yazımında modern ulus-devlete ulaşan gelişim çizgisi içinde, kilisenin merkezî otoritesine karşı daha bireyselci ve komünel dinsel yapılanmaların ortaya çıkması ve seküler bir toplumsal yaşamın zeminini hazırlaması, ulusal kültürlerin filizlenmesi için gerekli olan halk kültürünün şekillenmesi, kilise hukukunun karşısında örfi hukukun güçlü bir gelenek oluşturması gibi kimi özellikleriyle de olumlanmıştır. Böylece hem olumsuzlama hem de olumlama Orta Çağ tarihini ve modern Orta Çağ tarihçiliğini, Avrupamerkezci tarihyazımının bir parçası hâline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Modern Tarihçilik, Tarihyazımı, Avrupamerkezcilik, Aydınlanma, Teleoloji, İlerleme..

Abstract: As an object of historical research, Medieval European history has become a victim of classic European historiographical periodization, which has settled in the minds of Europeans since the Renaissance. This article argues that intellectual and philosophical tensions inherent in the perception of Medieval European history have imposed a Eurocentric view on the European Middle Ages. On the one hand, according to the essential postulates of the modern progressive and teleological historical understanding, the European Middle Ages have been sharply criticised by scholars and intellectuals for a number of reasons, such as political fragmentation, predominance of religious authority over social life, and delay in the germination of free thought. On the other hand, this period has been paradoxically affirmed due to the factors like the emergence of relatively more individualistic and communal religious practices against the spiritual authority of the Church, and the shaping of folk culture, which provided a basis for national cultures. Thus both criticism and affirmation have made Medieval European history and its modern historical scholarship a part of Eurocentric historiography.

Keywords: Middle Ages, Modern Historiography, Historical Writing, Eurocentrism, Enlightenment, Teleology, Progress..

* Dr. Avrupa Tarihçisi.

İletişim: fatihd@bilkent.edu.tr.

Atf©: Durgun, F. (2013). Rönesans'tan 19. yüzyıla Avrupa tarihyazımında ilerleme fikri, dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa tarihi algısı. *İnsan & Toplum*, 3(6), 283-304.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0083>

Giriş

Orta Çağ Avrupa tarihi bir tarihsel araştırma nesnesi olarak günümüz Avrupa tarihçisinin gözünde ya da modern Avrupalı sıradan bir insanın zihin dünyasında, Rönesans döneminden beri sürekli vurgulanarak geliştirilen klasik Avrupa tarihi dönemselleştirilmesi algısının kurbanı olmuştur (Reuter, 2006, s. 19-22). Bu konudaki literatür oldukça zengindir ve Rönesans'tan beri yüzyıllardır geliştirilen olumsuz algının modern tarih-yazımındaki görünümü açısından da dikkate değerdir.¹ Ancak, Avrupa dönemselleştirmesine ilişkin algı, bugün Orta Çağ Avrupa tarihçiliğinin hemen hemen bütün alt disiplinlerine sinmiştir ve özgün içerimlere sahip değildir. Bu nedenle, literatürün derinlenmesine incelenmesinden çok belirleyici olan kimi özelliklerine değinmekte fayda vardır. Genel geçer hâle gelen bu algı, kabaca şöyle özetlenebilir: Tarih, mükemlele veya daha iyiye doğru ilerleyen zincirleme ve aşamalı olaylar veya olgular bütünüyse ve modern Avrupa tarihi, bu teleolojik ilerlemenin eşsiz biçimini temsil ediyorsa Orta Çağ Avrupa tarihi, bu ilerleme çizgisinde olumsuzlanan bir dönemi temsil etmektedir. Bu anlayışın, kısmen de olsa en azından Orta Çağ Avrupa tarihi çalışan tarihçiler arasında eleştirildiğini söylemek mümkünse de Orta Çağ tarihçilerinin arasında bile bu konuda bir ortak, olumlu görüşün olmadığı da çok açık.²

Yukarıda bahsettiğimiz algının, beraberinde tarihsel ilerleme fikrine içkin bir tezadı barındırdığı da bir gerçek. Bir taraftan, eşsiz bir gelişme biçimini temsil ettiğine inanılan Avrupa tarihinin modern-seküler toplumsal yapıları oluşturmasında, Orta Çağ Avrupa tarihinin "karanlık" olarak addedilen kilise merkezli ve parçalı sosyal dokusu, modern toplumsal ve siyasi organizasyonların doğuşu için uygun zemini oluşturması bakımından, olumsuzlanarak ilerlemeci-teleolojik tarih yazıcılığı için elverişli bir araç olmuştur. Bu açıdan Orta Çağ Avrupa tarihi araçsal bir niteliğe sahiptir. Öte yandan, tarihsel ilerleme fikrinin ve felsefi açıdan teleolojik bakış açısının iyimser biçimleriyle mükemlele doğru ilerleyen çizgisinde, geri ve karanlık bir toplumsal aşamayı temsil etmesi açısından ve antik bilgeliliğin kazanımlarının kaybedildiği bir döneme tekabül etmesiyle Orta Çağ Avrupa tarihi, modern Avrupa tarihine doğru ilerleyen sürekli gelişim çizgisinde engel de teşkil etmektedir. Bu açıdan ilerlemeci Avrupa tarihi kategorileriyle, antik dönemle modern dönem arasında bir kopukluk yaratması bakımından sorunlu bir dönemdir aynı zamanda Orta Çağ. Bu ikili durum göz önünde bulundurulduğunda, Orta Çağ Avrupa tarihini Avrupamerkezci bir tarih anlatısının içinde konumlandırmak oldukça güç bir hâle gelecektir.

1 Reuter'in yukarıda referans verilen çalışması, klasik Avrupa tarihi dönemselleştirmesinin modern Avrupa tarihçiliği içerisinde kazandığı anlam üzerine olan literatürü incelemektedir. Bizim makalemizin konusu 20. yüzyıldaki modern tarihçilik tartışmalarını içermediği için, makalenin giriş kısmında, bugüne kadar gelişen algının kısa bir özetini vermekle yetindik. Orta Çağ Avrupa tarihinin dönemselleştirme bağlamında, modern Avrupa tarihçiliği içinde konumlandırılmasına ilişkin eleştiriler için bk. Lesaffer, (2009); Matthews (2012).

2 Bu konuda, Orta Çağ Avrupa tarihçilerinin kendi aralarındaki tartışmalar için bk. Reuter, (1992, s. 176-180); Wickham, (1994, s. 133-143).

Bu yazının temel iddiası ise yukarıda değindiğimiz, Orta Çağ tarihiyle ilgili tezat gibi görünen iki anlayışın, Orta Çağ Avrupa tarihçiliği araştırmalarında Avrupamerkezci anlatının sürekli olarak yeniden üretilmesi için tetikleyici ve güçlendirici etkenler olduğudur. Orta Çağ Avrupa tarihine ilişkin düşünsel ve felsefi gerilim, Avrupamerkezci Orta Çağ Avrupa tarihi algısını beslemiştir. Orta Çağ Avrupa tarihi, bir taraftan politik parçalanmışlığı ve dinsel otoritenin toplumsal yaşamı kuşatarak biçimlendirmesi ve özgür düşüncenin yeşermesini geciktirmesi gibi nedenler ileri sürülerek tarihsel ilerleme şeması içinde eleştiri nesnesi olarak görülmüştür. Diğer taraftan ise modern Avrupa tarihi yazımında modern ulus-devlete ulaşan gelişim çizgisi içinde, kilisenin merkezi otoritesine karşı daha bireyselci ve komünel dinsel yapılanmaların ortaya çıkması ve seküler bir toplumsal yaşamın zeminini hazırlaması, ulusal kültürlerin filizlenmesi için gerekli olan halk kültürünün şekillenmesi, kilise hukukunun karşısında örfi hukukun güçlü bir gelenek oluşturması gibi kimi özellikleriyle de olumlanmıştır. Böylece hem olumsuzlama hem de olumlama Orta Çağ tarihini ve modern Orta Çağ tarihçiliğini Avrupamerkezci tarihyazımının bir parçası hâline getirmiştir.

Tarihsel Teleoloji ve İlerleme

Bu yazının amacı, kuşkusuz tarihsel ilerleme ve teleoloji kavramlarının Batı düşüncesi ve tarihçiliği içinde gelişimi ve geçirmiş olduğu evreler değil. Ancak, Orta Çağ tarihçiliğinin teleolojik ve ilerlemeci Avrupamerkezci tarihyazımı içinde edindiği konumun daha açık biçimde anlaşılabilmesi için, kavramların tanımıyla ilgili kısa bilgiler vermek gerekiyor. Felsefi olarak amaçsal ve sonlu olan “şeylerin” tartışılmasını ve araştırılmasını (Woodfield, 2010, s. 4) ifade eden teleoloji kavramı, tarih felsefesi içinde kazandığı anlam itibarıyla, tarihî süreç içinde insanlığın gelişimini belirlenmiş tarihsel yasalar ve süreçsel gelişim çerçevesinde, tarihçinin içinde bulunduğu bugünkü gerçeklik düzeyiyle sınırlandırılmasıyla ve açıklamasıyla tarihî olayları presentizm (bugüncülük) çerçevesinde kavramsallaştırmaya dayanır. 20. yüzyılın önde gelen İngiliz tarihçilerinden Herbert Butterfield’in, özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında eserlerini ortaya koymuş olan modern tarihçilere getirdiği eleştiri bu noktada aydınlatıcıdır. Butterfield’e göre modern tarihçiler, özelden de aşağıda tartışılacağı üzere ilerlemeci İngiliz Whig tarihçilik ekolü, “geçmişî dolaysız ve sürekli bir biçimde bugüne referansla inceleyerek” tarihsel veriyi basitleştirip çarpıtmakta ve bugüne ait olan bilgi ve gelişmeye “kesinlik ve mutluluk” atfederekten geçmiş hakkında taraflı yargılara varmaktadır (Butterfield, 1931, s. 11, 107).

Teleolojik tarih felsefesindeki amaçsallık, ilerlemeci tarih anlatısıyla bir arada değerlendirilmelidir. İlerleme düşüncesinin tarihsel süreç içerisinde kazandığı anlama ilişkin en kapsamlı inceleme ve eleştirilerden birini yapmış olan Robert A. Nisbet, ilerleme düşüncesinin modern zihindeki karşılığını çok açık bir biçimde ortaya koymuştur. Nisbet’e göre ilerleme fikri, insanlığın “ilkellik” ve “barbarlık” gibi tarihsel durumlar-

dan ileriye doğru bir tarihsel sıçrama gerçekleştirdiği ve bu ilerlemenin “öngörülebilir gelecekte” de devam edeceği düşüncesine dayanır (Nisbet, s. 2009, s. 4-5). Bu anlamda felsefi bir kategori olan teleoloji, yukarıda ifade edilen biçimiyle tarihî bilgiyi anlama konusunda kullanıldığında, modern ilerleme kavramıyla ve ilerlemeci tarih anlatısıyla uyumlu bir metodolojik çerçeve oluştururlar. Vurgulanması gereken nokta şu ki bugünden kavrayış amaçsal ve sonlu olana doğru ilerlemeyi kesintiye uğratmaz. Gelecekte olana doğru ucu açık olan bugünden tarihsel kavrayış söz konusudur.

Teleolojik tarih felsefesi okuması ve ilerlemeci tarih anlayışı, Rönesans öncesi bir tarihe sahiptir. Antikite ve Orta Çağ’da “ilerleme” kavramı ve bu kavramın çerçevesi içinde sistematik bir tarih okumasından bahsetmek ise güçtür. İlerleme kavramı, Antik Dünya ve Orta Çağ insanı için Rönesans ve Aydınlanma düşünürlerinin anladığı ve kavramsallaştırmaya çalıştıklarından oldukça farklıdır. Bu dönemlerde “ilerleme” kavramının olgunlaşp sosyal bilimler ve Orta Çağ için Avrupamerkezci bir anlatının parçası hâline gelmesi ise aşağıda tartışılacaktır. Dinî ve siyasal bir içeriğe sahip olmaksızın ilerleme, modern öncesi dönemin insanı için maddi dünya ve bu dünyadaki gelişmelerin anlamlandırılıp açıklanması için bir araç işlevi görmektedir (Monastra, 2003, s. x). İlerleme, kozmik düzen ve ilahî iradenin çizdiği sınırlar dâhilinde geçerlidir ve aşamalı, zincirleme bir olgular bütünü olarak açıklanamaz. Rönesans döneminde Orta Çağ algısı bahsinde tartışılacağı gibi, Aydınlanma dönemi öncesinin düşünürü için tarihsel teleoloji parçalıdır ve süreksizliklerle doludur. Her bir ilerleme sürecinin çizgisel bir biçimde iyiye veya mükemmele doğru yönelişi, teleolojinin vazgeçilmez bir parçası olmak zorunda değildir. Tarihsel geçicilikler, kozmik yasaların içinde iniş çıkışları da barındırır. İnsanın ahlaki konumlanışı ve “Tanrısal irade”ye karşı sorumluluklarını getirme ölçüsü, bireysel ve toplumsal maddi ilerlemenin yazgısını da belirler. Özetle, sınırları belirlenmiş, doğrusal, ileriye ve mükemmele doğru ucu açık, sistematik bir tarihyazımı ve algısının, epistemolojik Avrupamerkezci tarihyazımı için ön koşul hâline gelmesi, yazının ilerleyen bölümlerinde değinileceği gibi, görece ağır bir biçimde, Rönesans dönemi tarih dönemselleştirmesiyle ve Orta Çağ’ın olumsuzlanma çabasıyla olacaktır.

Teleolojik-ilerlemeci tarih yazıcılığı, 18. yüzyıl Aydınlanma tarihçiliğinin ortaya çıkması ve 19. yüzyılda akademik tarihçiliğin gelişmesiyle birlikte, tarih yazıcılığını kesin bir biçimde belirlemiştir. Kuşkusuz, bugün modern literatürde Orta Çağ Avrupa tarihine yüklenen olumsuz anlamların kemikleşmesinde, bu temel okuma biçimlerinin etkisi başat öneme sahiptir. Orta Çağ Avrupa’sı giriş bölümünde de belirtildiği üzere, Avrupamerkezci modern ve mükemmel akışa sahip Avrupa tarihi okuması içinde geri bir tarihsel aşamaya denk gelmektedir. Fakat bu noktadan hareketle, Orta Çağ Avrupa tarihinin, Avrupa tarihçiliğinde modern dönemde, Aydınlanma ve ardından 19. yüzyıl akademik tarihçiliğiyle birlikte iyice yerleşikleşen klasik Avrupa tarihi dönemselleştirmesinin -ki bilindiği üzere, bu dönemselleştirme, başlangıç tarihleri konusunda farklı öneriler ileri sürülse de; antik dönem, Orta Çağ ve modern dönem şeklinde kabaca tanımlanabilir- içine oturtulduğu düşünülmemelidir.

Rönesans Tarihçiliği ve Orta Çağ

Yazının bu bölümünde, Orta Çağ tarihinin ilerlemeci tarih anlatısı içinde ilk defa ve olumsuz bir biçimde değerlendirilmeye başlandığı bir dönem olarak Rönesans ve bu dönem düşünürlerinin Orta Çağ algısı üzerinde durulacaktır. Aydınlanma düşüncesinde şekillenen Avrupamerkezci ve ilerlemeci anlatının Orta Çağ Avrupa algısını oluşturmasının ilk nüvelerini de bu dönemde tespit etmek mümkündür. Orta Çağ Avrupa tarihine ilişkin olumsuz görüşler, Rönesans tarihçilerinin kendi bugünlerine ait bir bilinçlilik geliştirmeye başlaması ve tarihsel dönemselleştirmeye ilişkin modern kurgu ve önerilerin ilk biçimlerini ortaya atmalarından itibaren başlamıştır (Perry, 2013, s. 189). Tarih, dil bilim ve kültürel geçmiş gibi konularla ilgilenen Petrarca'dan Erasmus'a kadar hemen hemen bütün Rönesans düşünürlerinde Orta Çağ algısı olumsuz olmuştur. Rönesans düşünürü için Orta Çağ tarihi, Antik Çağ'ın görkemli günlerinin ardından Avrupa tarihinin karanlık ve barbar bir dönemi niteliğindedir. Rönesans düşünürleri, beşerî ilimler üzerine yoğunlaştıkça kendi dönemlerini ve yaptıkları çalışmaları "klasik bilgeliğin ve fikirlerin tazmini" olarak görmüşlerdir (Perry, 2013, s. 189). Bu anlamda modern tarihsel dönemselleştirme, Rönesans insanın, kendi çağına ait olan güven duygusuyla geliştirdiği, insanın tarih yapma sürecine ilahî iradenin yanı sıra, kendi özgür fiilleriyle de katıldıklarına dair inancın gelişmesinin bir biçimi olarak da görülebilir. Rönesans döneminin kendi tarihsel filine sarsılmaz bir inanca sahip, özgüven dolu insan ve düşünür tipi kendi Orta Çağ algısını geliştirirken bunu basit biçimde düşünsel soyutlamalar ve kurgulamalar üzerinden yapmamıştır. Aydınlanma tarihçiliğinin felsefi ve spekülâtif tarihçiliğinden daha somut bir yetkinlikle, klasik metinler üzerinden Orta Çağ algısı geliştirmiştir. Örneğin Erasmus için Orta Çağ, antik bilgeliğin kaybedildiği bir dönemdir ve klasik Yunan ve Latin metinlerinin incelenmesi ve yeniden yorumlanması, esaslı bir eğitim reformunun gerçekleştirilmesi için birincil derecede öneme sahiptir. Çünkü Erasmus'un kendi ifadesine göre geçmiş bilgi birikimi içinde "öğrenilmeye değer olan, hemen her şey bu iki dilde kaleme alınmıştır (Rummel, 2004, s. 26)." Şüphesiz, bu tür bir yorumlama, Rönesans hümanist düşünür tipinin soyutlamaları bir kenara bıraktığı gibi bir izlenim vermemelidir. Rönesans'ın Petrarca gibi ilk düşünürlerinden, Erasmus gibi daha sonraki önemli isimlerine kadar, hemen bütün Rönesans düşünürlerinde Orta Çağ algısını belirleyen etmenlerden biri kurgusal olarak kendi zihinlerinde üretmiş oldukları, kendi bugünlerine dair kavramsallaştırmalardır. Petrarca gibi yazarların, Orta Çağ ile kendi aralarına koydukları mesafede tarihsel süreksizlik vurgusu, kendi tarihsel dönemlerinin Orta Çağ'dan farklı ve benzersiz olduğuna dair inancın güçlenmesine yardımcı olmuştur (Nauert, 2006, s. 19-20). Tarihsel süreksizlik fikri, Rönesans tarihçisi ve düşünürü için Orta Çağ'ı kendi zamanlarından farklı bir dönem olarak görme sonucunu doğurmuş, her ne kadar Orta Çağ insanıyla ortak kültürel temele sahip oldukları ve benzer metinleri okuyarak kendi kültürel zihin dünyalarını oluşturduklarını biliyor olsalar da her tarihsel dönemin kendi

özgün koşulları ve anlam dünyalarına sahip oldukları fikrinin bir neticesi olarak zaman içinde olayların akışını ve olguların biçimlenmesini tarihsel süreksizlik içinde değerlendiren Orta Çağ'ın geleneksel entelektüel ve kültürel mirasını olumsuzlamışlardır (Nauert, 2006, s. 19- 20).

Rönesans düşünürünün tarihsel süreksizlik fikrinin daha iyi anlaşılabilmesi için, sanırım yalnızca şu örneği vermek yeterli olacaktır: Rönesans düşünürü, Platoncu felsefeyi yeni formlarıyla okumaya çalışmış, Orta Çağ skolastik düşüncesine ve Orta Çağ düşünürünün Aristoteles ya da St. Augustine gibi geçmiş düşünürleri okuma biçimine karşı çıkmıştır. Ancak hiçbir zaman bu düşünürleri kendi düşünsel ve tarihsel argümanlarının meşrulaştırmasında bir kenara bırakmamışlardır. Yeni okuma biçimleriyle, bu düşünce ekollerini Neo Skolastizm ve Neo Aristoculuk biçiminde Rönesans, Reformasyon ve daha sonraki dönemlerde yeniden üretme ihtiyacını hissetmişlerdir (Greenfield, 1981, s. 312). Bu anlamda, tarihsel süreksizlik fikri, Orta Çağ tarihinin modern zihinde ve modern akademik dünyada algılanması söz konusu olduğunda ikili bir işleve sahip olmuştur. Bir yandan, Rönesans düşünürü tarihsel dönemselleştirme fikrinin kapısını aralamış, kendi dönemselleştirme kategorisini oluştururken Orta Çağ'ı daha önceki klasik-antik bilgelik çağıyla arasında Avrupa insanının içine düştüğü bunalımlı bir dönem olarak tasvir ederek reddetme eğilimi göstermiş; böylece kendi çağını meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Bu algı, neredeyse sürekli yeniden üretilerek modern akademik çalışmalarda Orta Çağ Avrupa algısının bir yönünü teşkil etmiştir. Dahası, modern Avrupa tarihi dönemselleştirme paradigmasında Orta Çağ Avrupa'sının ihmal edilmesine ve küçümsenmesine yol açmıştır. Öte yandan, giriş bölümünde belirttiğimiz temel probleme de neden olmuştur. Orta Çağ Avrupa tarihi, Avrupamerkezci biricik ve eşsiz, ilerlemeci tarih görüşü içinde nereye oturtulacaktır? Bu problemi çözmeye yönelik girişimler, Karşı-Aydınlanma sonrası akademik tarihçilerin önerileriyle biçimlenmiştir. 19. yüzyıl akademik tarihçisi -en azından Orta Çağ'ı eleştiri nesnesi olarak görmek istemeyenler-, ilerlemeci paradigmayla tarihselcilik arasında üçüncü bir yol önererek Orta Çağ tarihini Avrupamerkezci tarih görüşünün içine yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu konu aşağıda tartışılacaktır.

Tekrar, Rönesans düşünürü ve amatör tarihçisinin, Orta Çağ tarihi algısına yaptığı katkıya dönersek tarihsel süreksizlik fikrinin getirdiği olumsuzlamanın yanı sıra, olumlu bir katkıdan da bahsetmek gerekmektedir. Rönesans düşünürü, Orta Çağ'da üretilen bilgidan daha fazla şüpheye düştükçe, bütün bir Orta Çağ boyunca Kilise'nin oluşturduğu bilgi birikiminin otoritesine olan inancı ve güveni sarsıldıkça, tarihselci metin inceleme metodolojisini üretme ve geliştirme ihtiyacı duymuştur. Her ne kadar olumsuz bir Orta Çağ algısı mevcutsa da Orta Çağ'ın tarihsel bir inceleme nesnesi olarak incelemesi ciddi olarak Rönesans düşünürünün gündemindedir artık. Rönesans düşünürü Orta Çağ tarihine ilişkin metinsel ve dil bilimsel incelemelerini ve kritiklerini dolaysız olarak birincil kaynaklara giderek yapmıştır. Tarihsel veriler, kayıtlar, Rönesans

düşünürü tarafından en ince detaylarına kadar incelenmiştir Bu döneme ait tarihselci inceleme biçiminin en bilinen örneklerinden biri Lorenzo De Valla'nın, Orta Çağ tarihi boyunca kabul gören *Constitutum Constantini* (Constantin Bağışı) adlı belgenin, Papalık tarafından bir sahtecilikle 8. yüzyılda üretildiğini ortaya koymasındır. Valla, belgeye hem tarihsel bağlamına dayanarak hem de filolojik açıdan yaklaşarak belgenin Katolik Kilise'sinin siyasal meşruiyet kaynağı olarak kullanılmayacağını ileri sürmüştür (Ginzburg, 1999, s. 54). Bu tür tarihselci incelemeler, Rönesans tarihyazımının Orta Çağ tarihçiliğinin gelişimine katkıları olarak öne çıkmaktadır. Ama tarih, Rönesans tarihçisi için hâlâ Orta Çağ tarihçisinde etkin bir biçimde görüldüğü üzere, ahlaki ve öğretici derslerin çıkarılması gereken bir edebî türdür. Rönesans düşünürü ve tarih yazarı için metodolojik bir öncül yoktur tarihsel inceleme için. Buraya kadar sıklıkla vurgulandığı gibi, Rönesans yazarlarının Orta Çağ incelemeleri için temel iki kaygısı vardır. Orta Çağ'ın Avrupa tarihi içinde bulanık, ara bir dönem olduğu ve klasik çağdan Rönesans'a yapılan sıçramanın meşrulaştırılması için, Orta Çağ'da üretilen tarihsel ve entelektüel mirasın sürekli olarak tenkit edilmesi.

Aydınlanma'nın Orta Çağ'ı

Aydınlanma tarihçisini, hem tarihçiliğe yaklaşımında hem de Orta Çağ tarihine ilişkin inceleme biçimlerinde Rönesans tarihçiliğiyle benzerlikler olmakla birlikte, belirgin derecede farklı anlayışlar olduğu da söylenebilir. İlerlemeci düşünce tarihi paradigması, Aydınlanma tarihçilerinin tarih yapma biçimlerinin Rönesans tarihçilerinden daha ileri ve gelişmiş bir aşamayı temsil ettiklerini savunmuştur hep (Okie, 1991, ss. 10-11). Bir noktaya kadar kabul edilebilir bir argümandır bu. En azından Rönesans tarihçiliğinin 17. yüzyıl kilise tarihçilerine ve Fransız hukuk tarihçiliği ekolünün feodalite kavramı üzerine çalışan tarihçilerine bıraktıkları miras üzerinden belgelerin daha detaylı incelenmesi, Aydınlanma tarih yazıcılığının bir parçası hâline gelmiştir denilebilir (Kelley, 1970, s. 1-15). Bu anlamda, Edward Gibbon ve William Robertson gibi Aydınlanma tarihçiliğinin büyük isimlerinin, bugün hâlâ alanlarında başyapıt olarak okunan *The Decline and Fall of the Roman Empire* ve *History of Scotland* gibi eserleri, bu tür bir gelişmenin ürünüdürler. Aydınlanma tarihçisinin tarihçiliğindeki pozitif taraf, Avrupa tarihçiliğinde o ana kadar iki yüz yılı aşkın bir süreçte şekillenen metodolojik mirasın yansımasıdır. Fakat Aydınlanma tarihçilerinin Orta Çağ'a yaklaşımlarına bakıldığında, Rönesans tarihçiliğinin Orta Çağ algısına yeni bir soluk getirdiğini söylemek zordur. Bir kere, Rönesans döneminde oluşmaya başlayan Orta Çağ konusundaki olumsuzlama Aydınlanma tarihçileri tarafından aynen alınmış, hatta Orta Çağ Avrupa'sına ilişkin vulgarize hâle gelen ve bugün sıkça duymaya alıştığımız Orta Çağ karanlığı, skolastik düşünce vs. gibi klişeleşen ifadeler, Aydınlanma tarihçiliğinden bugüne kadar gelen kavramsallaştırmaların ürünü olmuştur. Burada, Aydınlanma tarihçiliğinin Avrupamerkezci bir tarihyazımı perspektifi ve dönemselleştirmesinden nasıl bir Orta Çağ tasavvur ettiği, daha doğru

bir ifadeyle, modern tarihçiliğin Orta Çağ kurgusunu nasıl inşa ettiği ve neleri modern akademik Orta Çağ tarihçisine miras bıraktığı soruları sorulmalıdır.

Aydınlanma tarihyazımının modern tarih yazıcılığına miras bıraktığı en olumsuz unsur, ilerlemeci tarih anlayışını sistemleştirmesi ve bunu evrensel bir kategori hâline getirmesidir. İlerlemeci ve evrenselci bir tarih tasavvurunun Avrupamerkezci bir tarihyazımı üretmesi de kaçınılmazdır. Bu konunun biraz daha derinleştirilmesi gerekmektedir. İlerlemeci tarih anlayışının yukarıda Rönesans tarihçiliğinde gördüğümüz biçiminden daha farklı bir kavrayışı mevcuttur Aydınlanma tarihçiliğinde. Rönesans tarihçiliği için Orta Çağ'dan daha ileri bir toplumsal ve kültürel yapıya sahip olmak, klasik-antik bilgelik çağıyla kurulmak istenilen bağın tesisi için araçsal bir nitelik arz ederken Aydınlanma tarihçisi için ilerleme kavramı, sadece Avrupa tarihindeki içsel dönüşümlerin anlaşılabilmesi için bir araç değil, bütün bir dünya tarihini doğa bilimlerindeki gibi genelgeçer yasalarla açıklamanın anahtar kavramı hâline gelmiştir. Bu durumda, kuşkusuz doğa bilimlerindeki 17. ve 18. yüzyıllardaki doğadaki nesnel gerçekliği belirli yasalarla açıklama çabası ve buna yönelik atılan adımlar, Aydınlanma dönemi tarihçisini tarihi, yasalarla açıklamaya sürüklemiş ve tarihi bir bilimsel alan olarak görme eğilimini de beraberinde getirmiştir (Sreedharan, 2004, s. 92-93). Bilimsel bilgi, doğrusal bir biçimde sürekli bir ilerleme gösterdiğine göre, doğanın nesnel yasalarının kavranışı gibi her bir bilgi alanında da kümülatif bir birikimden ve buna ilişkin total bir tarih teorisinden de bahsedilebilir Aydınlanma tarihçisi ve daha sonraki 19. yüzyıl tarihçisi için (Iggers, 1984, s. 6).

Bunun tabii neticesi ise Condorcet'ten Robertson'a ve Voltaire'den Gibbon'a kadar tarih üzerine düşünen ya da yazan Aydınlanma düşünür tipinin, felsefi-spekülatif tarihçiliği sistemleştirmesi ve ilerleme anlayışını felsefi tarihçiliğin içine iyice yerleştirmesidir. Felsefi tarih yazıcılığı, tarihin ilkel toplum biçimlerinden Aydınlanma tarihçisinin yaşadığı olgun ve akli çağa doğru aşama aşama ilerlediğini, bu açıdan tarihte akli olana doğru hem düşünsel anlamda hem de toplumsal ve siyasi ilişkilerin değişmesi ve gelişmesi anlamında da bir ilerleme olduğu ön kabulüne dayanıyordu (Carhart, 2007, s. 151-153). Örneğin Fransız düşünür Condorcet, uygarlığın ilerlemesinin nihai ve en son bir aşamada durmasının mümkün olmadığını, kendi yaşadığı çağ dikkate alındığında ise bu ilerlemenin akıl, tolerans ve evrensel insanlık fikirleri çerçevesinde Aydınlanma düşüncesi içinde kendini gerçekleştirildiğini düşünmekteydi (Condorcet, 1795, s. 249). Condorcet'in insanın zihinsel gelişimine yaptığı vurgu yanında, Adam Smith gibi düşünürler ise toplumsal değişimi mülkiyet biçimlerindeki değişimle birlikte okuyarak toplumsal ilerlemeyi sosyal ve ekonomik bir temele dayandırıyorlardı. Smith, *Lectures on Jurisprudence* (Smith, 1978, s. 14.) başlıklı eserinde, ilerlemeci tarih düşüncesini geçim biçimleriyle ilişkilendirerek, İngiliz yayılcılık düzeninde son hâlini alan ticari ve uyumlu toplumun öncesine avcı-toplayıcı, göçebe ve tarımsal toplumları koyarak, Orta Çağ tarihini tarım toplumlarıyla eşleyip olumsuzluyordu. Böylece hem yükselen İngiliz

genişlemeciliğine meşruiyet sağlamaya çalışıyor hem de içinde doğup büyüdüğü İskoç toplumunun İngiliz toplumuna kıyasla geriliğine bir açıklama getirmeye çalışıyordu.

Aydınlanma tarihçileri için bir bütün olarak kavranması gereken insanlık tarihinin ve yine genelgeçer olan insan doğasının gelişiminin anlaşılabilmesi için toplumsal değişimin kuşatıcı yasalarının değişimi incelenmeliydi. Tarih, ne daha önceki dönemin tarihçilerinin düşündüğü gibi tanrısal iradenin etkin konumda olduğu bir alandı ne de sadece olaylar ve olgular üzerinden kavranabilirdi. Bu anlamda da felsefi ilerlemeci tarihçilik, tarih eserinde anlatının ikincil plana kayması bakımından tarih metodolojisine zarar vermiştir.

Peki, felsefi ilerlemeci tarihçilik, Avrupamerkezci Orta Çağ tarihi yazımı açısından ne tür bir sonuca neden olmuştur? Aydınlanma tarihçiliği, Rönesans tarihçisinden farklı olarak Avrupamerkezci bir tarihyazımı geliştirmiştir. Rönesans tarihçisinin tarih kavrayışında, insanlık tarihinin bir bütün olarak genelgeçer yasalarını ve toplumsal değişimin kurallarını çözümlene kaygısı yoktur. Yukarıda belirtildiği gibi Rönesans tarihçisi için hâlâ ahlaki ve edebî bir anlatı, tarihçiliğin merkezindedir. Bunun yanı sıra, Orta Çağ algısını belirleyen faktör de yine daha önce üstüne basarak vurguladığımız gibi, Rönesans tarihçisinin kendi yaşadığı döneme kazandırmak istediği anlam ve meşruiyet kaygısıdır. Aydınlanma tarihçiliği, her iki açıdan da Rönesans tarihçisinden farklılaşır. Öncelikli olarak Aydınlanma düşünürü ve tarihçisi, coğrafi keşifler ile başlayan Avrupalı olmayan dünyayı daha yakından tanımanın getirmiş olduğu ötekine ait malumat ve bilgi birikimine sahiptir. Kendisinden olmayan dış dünyaya ait ampirik verinin, daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar elinde bulunması, Aydınlanma tarihçisi için karşılaştırmalı tarihsel analiz yapma imkânlarını geliştirmiştir. Kendinden olmayan dünya ile karşılaştırma yapma olanağı ise Aydınlanma dönemi insanın psikolojik olarak kendine gittikçe güvenen, genelde Avrupalıyı, özelde ise kendi kişisel kimliğini merkeze koyan iç bakış açısıyla beslenmiştir (Outram, 2005, s. 47-56). 16. ve 17. yüzyılların dinsel-politik ve sosyal gerilimlerini büyük ölçüde aştığına inanan Aydınlanma düşünürü, Rönesans düşünürü tarihçi tipindeki geçmiş-bugün karşıtlığını aşarak geleceğe dair sarsılmaz bir inanç ve ümitle, insanlık tarihini özgürleşmenin tarihi olarak algılamıştır (Breisach, 2007, s. 205). Böylesine bir yaklaşımın, felsefi-ilerlemeci-teleolojik tarih paradigması çerçevesinde tarihsel dönemselleştirmeye ilişkin keskin önerilerde bulunması kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Diğer taraftan, eğer insanlık tarihi özgürleşimin tarihyse ve düşünsel olarak sekülerleşmeye, politik olarak daha çoğulcu yapılara ve sosyoekonomik açıdan ise ticari topluma doğru bir evrilme söz konusuysa ve bu evrilmenin biricik örneği teleolojik okuma neticesinde Avrupa toplumları olarak belirlenmişse Avrupamerkezci bir tarihyazımı paradigmasını kurgulamak da Aydınlanma tarihçisinin görevi hâline gelecektir. Aydınlanma düşünür tarihçisinin, Montesquieu'den Robertson'a kadar Avrupa dışı toplumlardaki gelişim aşamalarını Avrupamerkezci bir bakış açısından, tarihsel ve

toplumsal durgunluğun birer örnekleri olarak sunmasını da evrensel tarihsel yasalar çerçevesinde insanlık tarihini okumalarının ve karşılaştırmalar yapmalarının bir neticesi olarak görmek uygun olacaktır. Orta Çağ Avrupa tarihi, Aydınlanma ilerlemeci-evrenselci-teleolojik-Avrupamerkezci tarihyazımının önünde, tıpkı Rönesans tarihyazımının önünde olduğu gibi, problem olarak durmaktadır. Aydınlanma tarihçiliğinin Rönesans ile oluşmaya başlayan Orta Çağ Avrupa tarihi algısına farklı bir bakış açısı getirdiği söylenemez. Aydınlanma tarihçilerinin metinlerinde, tıpkı Rönesans tarihçisinde olduğu gibi, Orta Çağ tasvirleri olumsuzdur. Orta Çağ karanlıktır, Orta Çağ düşünsel gelişmenin durgunlaşması demektir, Orta Çağ mülkiyet ilişkileri açısından geri bir toplum biçimini temsil eden, feodalitenin kurumsallaştığı bir dönemdir. Daha önceden belirttiğimiz gibi, Orta Çağ ile ilgili bugün yerleşik hâle gelen pejoratif tanımların kemikleşip şekillendiği dönem Aydınlanma'dır (Kudrycz, 2011, s. 34) ve bütün bu kavramsal tahrifler, Aydınlanma tarihçiliğinin modern akademik tarihçiliğe bıraktığı problemleri net bir biçimde ortaya koymaya yeterlidir. Aydınlanma tarihçiliği, Rönesans'ın Orta Çağ tarihi algısına olumlu anlamda bir rötuş yapmamış, Rönesans'ta ortaya çıkan kavramlarla meseleye yaklaşmıştır. Algıda farklılık olmamasına rağmen, kavramların kullanımında ideolojik nedensellik açısından farklı bir taraf vardır. Aydınlanma tarihçisinin Rönesans tarihçisinden farklı olarak evrenselci, totalci ve kozmopoliten bir dünya tasavvuru vardır; insanlık tarihi de geleceğe doğru nedensellik çerçevesinde ilerledikçe Avrupa tarihinin seküler özgürleşme süreci, Orta Çağ barbarlığı ve batıl inançlarla dolu, geri toplumsal formasyondan, model olarak Avrupamerkezci tarihyazımının merkezine yerleştirilebilir.

Akademik Tarihçilik: Orta Çağ Algısının Revizyonu

19. yüzyıl tarihçisinin ve sonrasında 20. yüzyıl tarihçisinin -burada özellikle Orta Çağ üzerine çalışan tarihçileri vurguluyoruz- yukarıda gelişim seyri verdiğimiz Orta Çağ tarihi algısı ve artık o dönem için yerleşik hâle gelmiş, ilerlemeci Avrupamerkezci tarihyazımı geleneğinden bağımsız bir biçimde Orta Çağ Avrupa tarihi kurgusu ve incelemesi yapması mümkün değildi. Alman Orta Çağ tarihi üzerine çalışan, günümüzün önde gelen tarihçilerinden Timothy Reuter, Orta Çağ'ın bir kavram olarak sürekli kullanılarak aşındırılmasını ve Orta Çağ tarihçiliğinde akademik düzlemde meydana gelen anlam kaymasını çok veciz bir biçimde ifade etmiştir: "Kavramlar icat edildikleri andan itibaren, tabii olarak bu kavramlar, onları üretenlerin ve kullananların kontrolünden çıkarlar." (Reuter, 2006, s. 22) Evet, 19. yüzyıl akademik tarihçiliğine gelene kadar, profesyonel biçimde olmasa bile Orta Çağ Avrupa'sına ilişkin tarihsel malzeme ve tartışma birikmiştir. Rönesans'tan Aydınlanma'ya kadar bir hat üzerinden baskın bir biçimde Orta Çağ Avrupa'sı dönemselleştirme paradigması içinde dışlanmıştı. Ancak 19. yüzyıl Romantizm-Karşı Aydınlanma partikularizminin etkisi, Aydınlanma'nın evrenselci-yasacı ve kozmopoliten tarih okumasına karşı kültür ve ulus kavramlarının öne çıkması,

toplumların gelişiminde sosyal değişimlerin deterministik bir biçimde anlaşılmasına karşı toplumların özgün ve organik gelişmelerine önem atfedilmesi, Aydınlanma'nın saf akılcı çizgisine karşı, Orta Çağ Avrupa'sının doğal ve saf-insani özellikler taşıyan özgürlükçü sosyal dokusunun vurgulanması, bunların tümü, 19. yüzyılda oluşmaya başlayan Orta Çağ tarihi disiplini şekillendirmede etkili olmuştur (Kudrycz, 2011, s. 81-113). Karşı-Aydınlanmacı Orta Çağ algısına biçimini veren düşünürlerden Herder'in ifadesiyle, Orta Çağ'dan bugüne Avrupa uluslarının kendilerine özgü, Aydınlanma düşüncesinin evrensel tanımlamalarının ve kaba tarihsel şemalarının ötesinde "kollektif bireysellik" denilebilecek ayırt edici vasıfları vardır (Crowder, 2004, s. 102). Bunlar, kuru bir bilimcilik ve ahlaki evrenselciliğin sınırlarına hapsolmayacak biçimde, her bir ulusun kendi kollektif bilincini oluşturacak meşruiyet kaynaklarına ve değer sistemlerine sahip olmasını da sağlar (Crowder, 2004, s. 102).

Orta Çağ akademik tarihçiliği, Aydınlanma düşüncesinde ve Karşı-Aydınlanmacı Romantik milliyetçilikte somutlaşan, birbirine karşıt iki düşünsel damarın gerilimlerini kendi bünyesinde taşımıştır. 19. yüzyıl Orta Çağ tarihçisi için aşılması gereken problem şu şekilde tanımlanabilir: Akademik-profesyonel tarihçiliği Rönesans ve Aydınlanma tarihçiliğinin öncülleri ve metodolojik katkıları biçimlendirmiştir. Hem yasa koyucu tarihçilik hem de belgelerin filolojik kritiğe tabi tutulması, bu metodolojik gelişim sürecinin ürünüdürler. Buna ek olarak Orta Çağ Avrupa tarihçiliğinin, tarih disipliniinde bir alt alan olarak ortaya çıkışı da süreç içinde gelişen dönemselleştirme paradigmasının ve ilerlemeci-teleolojik tarih okumasının bir sonucudur. Öte yandan Karşı-Aydınlanmacı Romantizm, ulusal kültürlerin biricikliği üzerinden Orta Çağ'a olan olumlu anlamda bir ilgiyi canlandırmış, milliyetçilik ve seküler ulus-devlet düşüncesinin modern Avrupalı zihinde yerleşmeye başlaması ise Orta Çağ Avrupa'sında her bir ulusun biricik ve eşsiz tarihsel özellikleri olduğu fikrinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Plant, 2004, s. 380-394).

Modern profesyonel tarihçi için sorun epey karmaşık bir hâl almıştır böylece. Tarihsel değişim, teleolojik-ilerlemeci Avrupamerkezci meta anlatı ve bu anlatı içinde Orta Çağ Avrupa tarihinin topyekün olumsuzlanması, tarihselci partikularizmle çatışmaktadır. Orta Çağ Avrupa tarihçisi, bu sorunu gerilimli iki düşünce biçimini birleştirerek çözmüştür. Orta Çağ Avrupa tarihini hem ulusal tarihlerine köken bulma aracı olarak tarihselci okumaya tabi tutmuşlar hem de Avrupa tarihinde modern ve mükemmel olana doğru gelişim çizgisinde geri bir aşama olarak kabul etmişlerdir. Günümüz Avrupa tarihçilerinin büyük bir kısmı, 19. yüzyılda oluşan bu geleneksel çizgiye bağlı kalmışlardır. Hâlen Orta Çağ Avrupa tarihini, Avrupa tarihinin modern olana doğru bu ilerlemeci-teleolojik ve Avrupamerkezci gelişiminde bir aşama olarak görmektedirler ve bu paradigmaya yaptıkları müdahale sadece, Orta Çağ Avrupa'sının modern Avrupa tarihi içinde anlam kazandığına inandıkları özgürlük, sivil toplum, bireyselci din anlayışı, ulusal kültürlerin doğuşu gibi özelliklerinin kökenlerinin Orta Çağ Avrupa tarihinde

bulunabileceğiyle sınırlıdır. Bir kavramın kökenini bulma ve onun üzerine sırf kavramın modern olana doğru nasıl daha mükemmele ulaştığını tespit etmeye çalışmak ise sanırım teleolojik-ilerlemeci modern Avrupa tarihyazımını ve dönemselleştirme paradigmasını beslemeye hizmet edecektir.

Burada somut olarak 19. yüzyıl profesyonel Orta Çağ Avrupa tarihçisinin bahsettiğimiz algıyı akademik bir formda nasıl geliştirdiği hususunun üzerinde durmakta fayda var. Yazının sınırları, Avrupa’da her bir ulusal tarih yazıcılığının Orta Çağ Avrupa tarihi algısının ne olduğunu detaylı bir biçimde tartışmayı imkânsız kılıyor. Bu nedenle, 19. yüzyıl Avrupa Orta Çağ tarih yazıcılığında üç büyük ekol olan, İngiliz *Whig* tarihçilik ekolü, Alman milliyetçi-devletçi tarihyazımı ve Fransız kültürel-devletçi tarihyazımının Avrupamerkezci ve ilerlemeci tarih yazıcılığıyla ulus-devletçi bir Orta Çağ algısını nasıl birleştirdiklerini detaylandırmaktan ziyade, İngiliz tarihçiliğindeki Orta Çağ tarihi algısına biraz detaylı bakmak; Alman ve Fransız tarihçiliğindeki değişimi vurgulayıp bu konuyu başka bir çalışmaya bırakmak yerinde olacaktır.

İngiliz tarihçiliğinde 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar hâkim olan ekol *Whig* tarihçilik akımıdır. “Whig” kavramı, aslında daha dar bir kullanıma sahip olarak ortaya çıkmıştır. 1688’de İngiltere’de gerçekleşen Şanlı Devrim öncesinde Parlamento’da oluşan iki gruptan biridir. “Tory” olarak adlandırılan diğer grubun kralcı ve statükocu konumuna karşı, anayasal monarşi ve parlamenter sistem yanlısı kanada mensup olan aristokrasi, bu hizbin büyük çoğunluğunu oluşturmuştur. 1688’de bu kanadın zaferiyle birlikte, “Whig” kavramı daha da genişleyerek liberal-parlamentarizm yanlısı görece özgürlükçü bir siyasal tutumu simgeleyen bütün grup ve şahıslar için kullanılmaya başlanmıştır. Siyasal anlamı bir yana, *Whig* tarihçiliğin temel bakış açısı ise şöyle özetlenebilir: İngiliz tarihinin, Anglo-Sakson krallığından emperyalist döneme kadar olan tarihi, parlamenter demokrasi, ticari toplum, endüstriyel devrimle somutlaşan, krizsiz, barışçıl ve sürekli mükemmelleşen bir tarihtir; bu tarihî sürecin içindeki bütün olay ve olgular ise, bütün dünyaya model olması beklenen İngiliz tarihindeki özgün ilerleme çizgisinde, teleolojik bir nedensellik içinde, kavranması gereken bilgi birikimidir. İngiliz tarihçisinin görevi, bu modern ilerleme çizgisini anlama ve meşrulaştırmada, yaşadığı dönemi merkeze alarak geçmiş olguları incelemektir. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar *Whig* tarihçilik ekolü eleştiri konusu olmamıştır. Herbert Butterfield’in *Whig*³ tarihçilik terimini kullanması ve bu çizgide yazan bütün modern tarihçilerin sert bir biçimde, anakronizme düştüklerini ve bugünden bakarak geçmiş olayları çarpıtarak okuduklarını yazmasıyla birlikte, *Whig* tarihçilik dışında başka okuma biçimleri -özellikle *Yeni-Whig* ve *Revizyonist* tarihçilik akımları- ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bugün hâlen *Whig* tarihçilik ekolü İngiliz tarihçiliğinde baskın konumdadır. *Whig* tarihçiliğinden, konumuz açısından iki önemli sonuç çıkmaktadır. Birincisi, ilerlemeci-teleolojik okuma Aydınlanma geleneğini takip

3 Whig kavramının değişimi ve Whig tarih yazıcılığı ile ilgili geniş bir literatür mevcuttur. Konuyla ilgili örnek olması açısından bk. Bentley, (1999); Butterfield, (1931).

etmektedir ve İngiliz ulusal tarihini incelemede temel metodolojik araçtır. İkincisi ise temel metodolojik öncül ilerlemecilik olunca bütün tarihsel anlatı, modern Avrupa ve İngiliz tarihi perspektifinden ve merkezinden kurulmakta ve tanımlanmaktadır zorunlu olarak. Böyle bir kurgunun Orta Çağ İngiliz tarihi üzerine bağımsız, Orta Çağ'ı kendi tarihsel koşulları içinde anlamaya yönelik bir çabasının olmasını beklemek ise zordur. Tarihsel inceleme sadece metinlerin veya belgelerin o dönemde ne anlama geldikleri üzerine tanımlamaların yapılması, olguların toplanması ve tasnifiyle sınırlıdır. Olguların yorumlanması ise *Whig* tarihçiliğin penceresinden gerçekleştirilmektedir.

Böylesine modern ilerleme merkezli bir Orta Çağ algısının en çarpıcı göstergelerinden biri, Orta Çağ tarihi incelemelerinin İngiltere'de akademik olarak başladığı ilk kurum olan Oxford Üniversitesinde Orta Çağ tarihinin bir ana bilim dalı olarak hâlen modern tarih bölümünün içinde bulunması gösterilebilir. Meselenin ironik yanlarından biri de şudur: İngiltere'de modern tarih bölümü, Oxford'da bir Orta Çağ tarihçisi tarafından kurulmuştur. Oxford Piskoposu olan William Stubbs, ilk modern-akademik Orta Çağ tarihçisi olarak 1866 yılında modern tarih profesörü olarak Oxford Üniversitesine atanmış, 1872 yılında üniversitenin modern tarih bölümünü kurmuştur. Stubbs'ın tarih yazma biçimi, tüm yazı boyunca ortaya koymaya çalıştığımız eklektik Orta Çağ Avrupa tarihi yazıcılığının önde gelen örneklerinden biridir. Stubbs, İngiliz tarihçiliğinin bugün içinde bulunduğu zihniyet dünyasını şekillendiren isim olmuştur. Bugün İngiliz Orta Çağ tarihçilerinin büyük bir kısmı, Stubbs'ın öğrencilerinin yetiştirdiği isimlerdir (Bentley, 2006, s. 23-24).

Stubbs, bir taraftan metodolojik olarak hem geleneksel tarih yazıcılığının belgectasnifçiliğine sıkı sıkıya bağlıdır hem de İngiliz tarihinin gelişimini ilerlemeci-teleolojik çizgi üzerinden okur. 19. yüzyıl, yukarıda belirttiğimiz Romantik Orta Çağ ilgisinin yükselişe geçmesinin bir neticesi olarak Orta Çağ tarihiyle ilgili büyük belgesel ve kronik edisyon projelerinin hayata geçirilmeye başlandığı bir dönem olmuştur. *Rolls Series* adı verilen, Orta Çağ İngiliz tarihine ilişkin birincil kaynakların yayımlanmasına 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet teşvikiyle başlanmış, 255 cildi bulan yayın projesine Stubbs öncülük etmiş ve tarihçilik açısından çok önemli ve kapsamlı olan bu projeye belge ve kronik neşriyatı yaparak katılmıştır (Knowles, 1961, s. 137-159). , s. 1 Bu anlamda, Stubbsçı tarihçilik çizgisi, belgelerin yakından, derin okuma ve incelemesine dayalı klasik Rönesansçı ve 19. yüzyıl üzerinden ise Ranke'ci çizginin, İngiliz tarihinde devamı niteliğindedir.⁴ Öte yandan ilerlemeci-teleolojik tarihyazımı, Stubbs'ın bütün anlatılarının odağındadır. Üç ciltlik büyük eseri *The Constitutional History of England in its Origins and Development*, Orta Çağ İngiliz tarihi için hâlâ aşılması güç olan kaynaklardan biridir ve yukarıda ana hatlarını verdiğimiz *Whig* ilerlemeci tarihyazımının ilkelerinin bir tür manifestosudur. Stubbs, şöyle yazmaktadır: "Orta Çağ, tarihi olgu ve

4 Stubbs, Ranke'nin metinlerinden İngilizce'ye tercümelemeler yapmıştır.

görüşlerin bir yığını değil, mükemmel bir zincirin bağlarının bir parçasıdır.” (Stubbs, 1870, s. v) Mükemmeliyete giden zincir, totalde Avrupa tarihi, özelde ise doğrusal bir hat üzerinden 19. yüzyıl İngiltere’sinde somutlaşan emperyal devlet ve toplum yapısıdır. Stubbs’ın bu Aydınlanmacı okuması ve Rönesansçı belgeliği, Romantik-Karşı Aydınlanmacı idealizmle de beslenmiştir. Stubbs için tarihi incelemek, aynı zamanda ulusal biricikliğin ve kader örgüsünün ilerleyişini de görmektir aynı zamanda. Bu yüzden belki de Alman Romantik tarihçilerinin yaptıklarına benzer bir biçimde, İngiliz tarihinin anayasalci gelişmelerinin izlerini Roma dönemindeki Cermenik kabile yapılarının eşitlikçi komünel yapılarında aramış, 14. ve 15. yüzyıllarda İngiliz parlamentosunun artan gücüyle, bu geçmiş ve Viktorya dönemi İngiltere’sinin anayasal düzeni arasında süreklilik kurmaya çalışmıştır (Grummitt, 2013, s. xvii).

Alman ve Fransız tarihçiliklerinde kimi değişik etmenlerin rol oynadığını kabul etsek bile benzer bir düşünsel çerçeve mevcuttur. Alman tarihçiliğinin devlet merkezli, kültür ve ulus temelli Romantik-Karşı Aydınlanmacı Orta Çağ Avrupa tarihçiliği, tarihsel ilerleme ve değişim zinciriyle partikülarizm arasında gerilim oluşturmuştur 19. yüzyıl boyunca. Heinrich von Sybel gibi tarihçilerin Prusya’nın Alman ulusal birliğini tesis ettikten sonra, politik konjonktürün etkisiyle Hegelci tekâmül teziyle, Orta Çağ Alman tarihi arasında kurmaya çalıştıkları bağlantının bir anda nasıl koptuğu (Breisach, 2007, s. 307) ve Fransız kültür tarihçiliğinin Yeni-Orta Çağcılık ve Restorasyon dönemi sonrası Karşı-Aydınlanmacı perspektifin etkisiyle Fransız Aydınlanma tarihçilerinin medeniyet kavramı merkezli tarihyazımına gösterdikleri tepkilerde (Mellon, 1958, s. 58-101), bütün yazı boyunca vurgulanan gerilim hattının izlerini bulmak mümkündür. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi bu noktalar, çalışmamızın sınırlarını aştığından dolayı başka bir çalışmada detaylı olarak değerlendirileceklerdir.

Sonuç

Yazı boyunca Avrupamerkezci ilerlemeci-teleolojik Avrupa tarihyazımına Orta Çağ tarihinin nasıl eklenendirilmeye çalışıldığını inceledik. Bugün, Orta Çağ Avrupa tarihyazımında bu tür bir paradigmayı aşmak mümkün müdür? Klasikleşen dönem-selleştirme paradigması, yeni biçimleriyle 19. yüzyıl sonlarında yeniden üretilmiştir. Özellikle 1880’lerden sonra Orta Çağ Avrupa tarihi, Max Weber gibi düşünürler tarafından, modern dünyayı süreklilikler çerçevesinde tanımlamak ve “bütüncül bir tarihsel süreç açıklaması” için araçsal olarak kullanılmıştır (Sunar, 2012, s. 124). Fakat bütüncül açıklama çabası, aslında karşılaştırmalı ve genelgeçer tarih ve toplum kuramları ortaya koymaya çalışan Aydınlanma düşünürlerinin Orta Çağ Avrupa tarihi algısının devamı olmuştur. Aradaki belirleyici tek fark, Weber gibi isimlerin, Aydınlanma tarihçilerinin aksine, geçmişle modern dönem arasında kopuş görmemeleri, Orta Çağ’ı araçsal bir köken olarak tarih ve toplum analizlerinin merkezine yerleştirmeleridir. Ancak, tarih-

sel dönemselleştirme ve teleolojik okumada farklılık görünmemektedir. Son yıllarda, erken modern ve modern dönemlerden (bu kavramlar da problemlidir, tıpkı Orta Çağ gibi) bağımsız olarak ve Orta Çağ'ı bir tarih ve toplum teorisinin aracı olmadan kendi bağlamı içinde değerlendirerek Orta Çağ incelemesi yapmanın gerektiği, Orta Çağ Avrupa tarihçileri arasında telaffuz edilmektedir.

Fakat bunu aşmaya yönelik çabaların olduğunu söylemek zordur. Bir kere başka bir yazının konusu olabilecek olan Orta Çağ Avrupa tarihçisinin, kendi tanımladığı biçimiyle yine sorunlu bir kavram olan Orta Çağ İslam dünyası algısında hâlen daha revizyona gittiğini, modern dönemselleştirme paradigmasının dışına çıkabildiğini söyleyemeyiz. Kendi ulusal Orta Çağ tarihlerini Avrupa'nın biricik ilerleme ve mükemmelliği düşüncesi çerçevesinde incelemeye devam eden tarihçilerin çok daha yerel tarihçiliklere kaydıklarını görmekteyiz. Metodolojik olarak sosyoloji, antropoloji gibi diğer disiplinlerden beslenerek daha farklı ve yeni görünümlü tarihçilikten bahsetsek bile, paradigmatic olarak Orta Çağ Avrupa tarihi, modern Avrupa tarihine geçiş dönemi olarak inceleme nesnesi olmaya devam etmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Rönesans-Aydınlanma çizgisi ve Karşı-Aydınlanma-Romantizm çizgisi arasındaki çatışmadan beslenen alanın tarihçilerinin Avrupamerkezci bakış açısından farklılaştığını söylemek yerine, sadece Aydınlanma'da çok kaba ifade edilen bakış açısını bir nebze olsun yumuşattıklarını söylemek daha yerinde olacaktır.

The Idea of the Progress, Periodisation and the Perception of Medieval European History from the Renaissance to the 19th Century in European Historiography

Fatih Durgun*

As an object of historical research, Medieval European history has become a victim of classic European historiographical periodization, which has settled in the minds of Europeans since the Renaissance. This perception can be roughly summarised as follows: if history is an aggregation of successive events and facts passing through historical stages and moving forward towards perfection, and if modern European history represents the (unique) form of this teleological progress, then, Medieval European history signifies a negative period in the line of progress. Even if there are some rare criticisms of this understanding made among the scholars of Medieval European history, it is very obvious that there is no common positive thought about this subject.¹ The above-mentioned perception also contains an innate contradiction related to historical progress.

On the one hand, the church-centred and fragmented social fabric of the so-called “dark” Medieval European society cited and used as a negative example has constituted a convenient instrument for progressive teleological historiography owing to the fact that Medieval European history created a suitable ground for the emergence of modern social and political organisations and modern secular social structures unique to European history which did not exist in Medieval European society. In this sense, Medieval European history has instrumental attributes. On the other hand, Medieval European history has become an obstacle in the path of the continuous chain of modern historical progress because of the fact that, according to modern traditional understanding, it represents a backward and dark social stage in which most of the positive gains of Antiquity had been lost, thus opposing the optimistic forms of historical progress and philosophical teleology.

* Dr., European Historian.
Correspondence: fatihd@bilkent.edu.tr.

1 For the criticisms propounded by the scholars about the positioning of the Middle Ages in European historiography within the context of periodization see Lesaffer, (2009); Matthews (2012). For the debates among Medieval European historians on this issue, see Reuter, (1992, pp. 176-180); Wickham, (1994, pp. 133-143).

This article argues that intellectual and philosophical tensions inherent in the perception of Medieval European history have imposed a Eurocentric view on the European Middle Ages. On the one hand, according to the essential postulates of modern progressive and teleological historical understanding, the European Middle Ages have been sharply criticized by scholars and intellectuals for a number of reasons, such as political fragmentation, predominance of religious authority over social life, and delay in the germination of free thought. On the other hand, this period has paradoxically been affirmed due to factors like the emergence of relatively more individualistic and communal religious practices against the spiritual authority of the Church, and the shaping of folk culture, which provided a basis for national cultures.

Thus both criticism and affirmation have made Medieval European history and its modern historical scholarship a part of Eurocentric historiography. In philosophical terms, teleology denotes the discussion and examination of intentional and finite "things" (Woodfield, 2010, p. 4). In the history of philosophy, it has gained a slightly different meaning. Within the scope of the philosophy of history, teleology relies on a presentist conceptualization. Presentism limits the historical facts to the present concrete reality in which the historians write and explain the development of humanity by pre-determined historical laws and processual development. The teleological interpretation should be evaluated together with progressive approach. As Robert Nisbet indicated, modern progressive thinkers have believed that the progress "will continue to advance through the foreseeable future (Nisbet, 2009, pp. 4-5)." However, for the pre-modern men, progress was merely an instrument of explaining the material world and the developments happening in it. (Monastra, 2003, p. x). The teleological and progressive historical understanding has specifically determined the shape of historiography by the emergence of Enlightenment historiography and the development of the 19th century academic historical scholarship. Undoubtedly, this conceptualisation has a prominent place in forming the negative Medieval European history perception in modern scholarship. As has been stated in the introduction part of the article, Medieval Europe was seen as a primitive stage in the line of the Eurocentric, modern and ideal development view of European history. Negative perceptions of Medieval Europe started with Renaissance historiography. Renaissance thinkers developed a consciousness about their present and propounded the initial forms of modern constructions about historical periodization (Perry, 2013, p. 189).

For nearly all Renaissance thinkers, from Petrarch to Erasmus, who were interested in subjects such as history, cultural past and linguistics, the view of the "Medieval" is very negative. For Renaissance thinkers, the Medieval age was a dark and barbaric period of European history, coming after the splendid days of the Antiquity. For example, in the words of Erasmus, Latin and Greek texts had to be examined and re-interpreted "because almost everything worth learning is set forth in these two languages

(Rummel, 2004, p. 26).” As focused on the humanities, Renaissance thinkers regarded their own studies as “the recovery of classical wisdom and ideas” (Perry, 2013, p. 189). The intellectuals of the period like Petrarch gave importance to the concept of “historical discontinuity” and considered their own age distinct and different from the dark medieval times (Nauert, 2006, pp. 19-20). Moreover, the humanist thinkers reproduced the ideas of ancient writers such as Aristotle in new forms with new reading methods (Greenfield, 1981, p. 312). Additionally, they criticized the documentary evidence from the medieval period by making textual criticism of the sources. For instance, an Italian Humanist, Lorenzo de Valla demonstrated that well-known medieval document, *Constitutum Constantini* was a forgery produced in the eight century by the Papacy (Ginzburg, 1999, p. 54).

In this sense, modern historical periodization can be considered as a construction with two main motives of the men of the Renaissance. First, they developed this idea with a confidence in their own age. Secondly, they developed the idea that human beings participated in the process of making history by their free-will as well as divine intervention. As for the Enlightenment thinkers, there are distinctively different motives for their interest in Medieval history, despite their similar approaches in historical methodology to those of the Renaissance. The progressivists have always considered that the Enlightenment historiography was better and more developed as compared to the Renaissance historiography (Okie, 1991, p. 10-11). To some extent, this is true because they made erudite researches on the legacy of the studies of the seventeenth-century French law historians, who worked on the concept of feudalism, and the methods of the church historians (Kelley, 1970, p. 11). Enlightenment historiography constructed a Eurocentric approach distinct from Renaissance historiography. For Renaissance thinkers, there was not any concrete concern to analyse *de facto* laws of human history and rules of historical change. Moreover, Renaissance historians just wished to give meaning and legitimacy to their own age.

From these two aspects, Enlightenment historiography has different intentions. Primarily, the Enlightenment thinkers and historians tried to explain the historical process by scientific laws (Sreedharan, 2004, p. 92-93). This understanding depended on the fact of a progress of scientific knowledge and the perception of a unified theory of history (Iggers, 1984, p. 6). Thus, the Enlightenment thinkers thought that there was also a progress toward rational in terms of political and social developments (Carhart, 2007, pp. 151-153). The progress can be achieved within the context of Enlightenment thought with reference to the notions such as “reason, toleration and humanity (Condorcet, 1795, p. 249). Enlightenment thinkers like Adam Smith based their thoughts on social and economic changes in parallel with the changes in property forms. (Smith, 1978, p. 14) Enlightenment thinkers and historians accumulated information about the “other” by means of geographical discoveries, which provided

the Europeans with the instruments to know much about non-Europeans. By means of empirical research, Europeans began to make comparative analyses of their societies and non-European ones. Thus, the Europeans established their identities at the centre by renewed confidence in themselves. (Outram, 2005, pp. 47-56). Additionally, the Enlightenment thinker believed that the man of his age went beyond the political, religious and social tensions of the sixteenth and seventeenth centuries and past-present dichotomy of his Renaissance counterpart. Hence, he perceived the history of man as the history of emancipation with great optimism and hope about the future (Breisach, 2007, p. 205). Such an approach has inevitably made precise suggestions on historical periodization within the framework of the philosophical, progressive and teleological historical paradigm. Once the Enlightenment thinkers perceived the history of man as the history of intellectual emancipation and secularisation; and a political evolution into pluralistic structures and commercial society, then they took on the task of the construction of a Eurocentric historiographical paradigm. For this reason, Enlightenment thinkers, from Montesquieu to Robertson, attempted to explain the differences between European societies and non-European societies according to ideas of historical laws and rules with comparative analyses.

However, it is hardly possible to assert that Enlightenment historiography brought a distinct perspective to the analysis of the medieval period in terms of their appraisal. Like the pejorative descriptions of their Renaissance predecessors, Enlightenment thinkers gave quite a negative description of the Middle Ages. The medieval period is dark: it meant intellectual slowdown; further, because feudalism had been institutionalised in this period it represents a backward stage in property relations. As has been indicated above, all the settled pejorative definitions were shaped in the Enlightenment period (Kudrycz, 2011, p. 34), and these distorted definitions have been inherited from Enlightenment thought by modern academic historians. But 19th century Romanticism and Counter-Enlightenment particularism apparently influenced modern academic historiography against Universalist and Cosmopolitan Enlightenment readings of history. They highlighted the notions of nation, culture and attached importance to the exclusive and organic development of societies against deterministic understandings of social changes. Furthermore, these currents of thought underlined the natural, pure-humanitarian social fabric of the Middle Ages, against the pure intellectualism and anti-naturalism of Enlightenment thought. All these contributed to the formation of Medieval European historical scholarship as an academic discipline (Kudrycz, 2011, p. 81-113).

Thus the problem of Medieval European history has become more complicated for the modern professional historian. As Timothy Reuter indicated, "once the terms have been invented, of course, their original owners and users no longer control them (Reuter, 2006, p.22). Historical change, the teleological and progressive Eurocentric

meta-narrative and the negative appraisal of European history within this narrative has conflicted with historicist particularism because the historicists such as Herder claimed that each historical culture had its own “collective identity” (Crowder, 2004, p.102) beyond Enlightenment meta-narratives. Additionally, the idea of nationalism paved way to the perception that each national culture had had their distinctive characteristics in the past (Plant, 2004, pp. 380-394). The modern medievalist has solved this problem by combining these two tense forms of thought. On the one hand, with a historicist reading of the past, they have employed Medieval Europe as a device for finding an origin for 19th century national cultures. On the other hand, they considered this period a backward stage in the path of progress of modern European history to perfection, and most of modern Europeanists have adhered to this conventional opinion. One of the most striking examples of such a modern progressivist perception of the medieval period is that of medieval history studies in England in its modern academic sense, founded as part of modern history department of Oxford University and still a sub-division of that department. Another ironic side of this issue is that the Modern History department of Oxford was founded by a medievalist. William Stubbs was the Bishop of Oxford and appointed as the first modern medievalist to the Modern History professorship of Oxford University in 1866, and founded the modern history department of Oxford University in 1872. He was attached to the document based classification methodology of traditional historical scholarship, while reading the development of English history according to a progressivist and teleological understanding of history. The reason for why Stubbs followed such a historical methodology was the institutionalization of Whig historiography in England. Stubbs was one of the leading historians of this historiographical approach.² Most of the late-nineteenth and twentieth-century Whig historians were either his students or his followers. (Bentley, 2006, pp. 23-24). Stubbs was the precursor of the edition of *the Rolls Series* and published many documents and chronicles for this project (Knowles, 1961, pp. 137-159). According to Stubbs, history “is not then the collection of a multitude of facts and views, but the piecing of the links of a perfect chain (Stubbs, 1870, p. v).” Therefore, he wished to build a connection between English constitutional structure of England of his own age; and equalitarian communal life of the germanic tribes of the past through the development of the concept of parliament in medieval and early modern English history (Grummitt, 2013, p. xvii). The use of medieval history for modern ideological purposes can also be detected in modern German and French historiographies. For example, the French historians after the Restoration period reacted against civilisation-based Enlightenment historiography and they gave much importance to the French medieval past (Mellon, 1958, pp. 58-101), However, in the late nineteenth

2 There is an extensive literature on Whig historiography. For example, see Bentley, (1999); and Butterfield, (1931).

century, some intellectuals like Max Weber examined the medieval history for a comprehensive modern historical model and explanation around the continuities in history (Sunar, 2012, p. 124).

Throughout the article, we examined how medieval history was embedded into Eurocentric European historiography. So, is it possible to go beyond such a Eurocentric paradigm in modern medieval historiography? In recent years, some medievalists have been articulating the necessity of examining Medieval European history in its own context independent of presentism and teleology. Therefore, it is necessary not to look at the medieval period as a device for historical or social theories of the modern age. But, it is difficult to say whether or not there are serious attempts to go beyond Eurocentrism in this field.

Kaynakça/References

- Bentley, M. (1999). *Modern historiography: An introduction*. New York: Routledge.
- Bentley, M. (2006). *Modernizing England's past: English historiography in the age of modernism 1870-1950*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Breisach, E. (2007). *Historiography: Ancient, medieval and modern* (the third edition). Chicago: Chicago University Press.
- Butterfield, H. (1931). *The whig interpretation of history*. London: G. Bell & Sons.
- Carhart, M. C. (2007). *The science of culture in enlightenment Germany*. London: Harvard University Press.
- Condorcet, M. (1795). *Outlines of an historical view of the progress of human kind*. London.
- Crowder, G. (2004). *Isaiah Berlin: Liberty, pluralism and liberalism*. Cambridge: The Polity Press.
- Ginzburg, C. (1999). *History, rhetoric and proof*. Hanover: Brandeis University Press.
- Greenfield, C.C. (1981). *Humanist and scholastic poetics, 1250-1500*. Toronto: Associated University Press.
- Grummitt, D. (2013). *A short history of the wars of the roses*. New York: Palgrave MacMillan.
- Iggers, G. (1984). *New directions in European historiography*. The Revised Edition. Hanover: University Press of New England.
- Kelley, D. R. (1970). *Foundations of modern historical scholarship: Language, law and history in the French renaissance*. New York: Columbia University Press.
- Knowles, M. D. (1961). Great historical enterprises, IV. In *The roll series. TRHS fifth series 11* (pp. 137-159). London
- Kudrycz, W. (2011). *The historical present: Medievalism and modernity*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Lesaffer, R. (2009). *European legal history: A cultural and political perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matthews, D. (2013). Periodisation. In M. Turner (Ed.), *A handbook of middle English studies* (pp. 253- 266) Oxford: Wiley, & Blackwell.
- Mellon, S. (1958). *The political uses of history: A study of historians in the French restoration*. Stanford: Stanford University Press.

- Monastra, G. (2003). Foreward. In M. M. Zarandi (Ed.), *Science and the myth of progress* (pp. ix-xv). Bloomington: World Wisdom Inc.
- Nauert, C. G. (2006). *Humanism and the culture of Renaissance Europe (the second ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nisbet, R. A. (2009). *History of the idea of progress* (the fourth publishing). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Okie, L. (1991). *Augustan historical writing: Histories of England in the English enlightenment*. Lanham: University Press of America.
- Outram, D. (2005). *The enlightenment* (the second ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Perry, M. (2013). *Western civilisation: A brief history to 1789* (Vol. I) (the tenth ed.). Boston: Wadsworth.
- Plant, R. (2004). European political thought in the nineteenth century. In G. F. Gaus, & C. Kukathas (Ed.), *Handbook of political theory* (pp.380-394). London: Sage Publications Ltd.
- Reuter, T. (1992). Medieval ideas of Europe and their modern historians. *History Workshop Journal*, 33, 176-180.
- Reuter, T. (2006). Medieval: Another Tyrannous Construct. In *Medieval polities and moden mentalities* (pp. 19-37). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rummel, E. (2004). *Desiderius Erasmus*. London: Continuum.
- Smith, A. (1978). *Lectures on Jurisprudence* R. L. Meek, D. D. Raphael, & P. G. Stein (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Sreedharan, E. (2004). *A textbook of historiography 500 BC to AD 2000*. New Delhi: Orient Longman Private Limited.
- Stubbs, W. (1870). *Select charters of English constitutional history*. Oxford: Clarendon Press.
- Sunar, L. (2012). *Marx ve Weber'de Doğu toplumları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wickham, C. (1994). Making Europes. *New Left Review*, 208, 133-143.
- Woodfield, A. (1976) *Teleology*. First Paperback Printing. Cambridge: Cambridge University Press.